

Een vleugje anarchisme. Een lezing van Gerrit de Kruijf's *Ethiek onderweg*.

Frits de Lange

Ethiek onderweg (De Kruijf 2008) is een klein boekje, maar de lezer vergis zich niet: het biedt een complete ethiek en er vallen grote theologische beslissingen. De Kruijf schrijft er alleen 'het allernoodzakelijkste' op, in nuchter en rond Nederlands, voor gelovige en minder gelovige lezers vandaag. Maar ondertussen is De Kruijf ook in gesprek met zijn vakgenoten in de theologische ethiek en resoneert heel de christelijke traditie mee. Uiteindelijk is hij echter geïnteresseerd in maar één praktische vraag: 'Waar lopen al die beschouwingen nu eigenlijk op uit?' Het gewone leven, daar gaat het om. Maar met het oog op die praktijk kun je ook weer niet over één nacht ijs gaan. Je moet wel weten wat je doet.

De Kruijf vindt dat je God nodig hebt om in het gewone leven goed je weg te vinden. Wat levert dat op voor hoe je in het leven staat? In drie stappen probeer ik die vraag te beantwoorden. 1. Duidelijk is dat voor De Kruijf de theologie via de eschatologie de ethiek binnenkomt en daar de boel ontregelt. Doorgaans wordt religie in de ethiek als een morele druk ervaren; er moet zo nodig van alles. Wie 'van God los' komt, zegt de secularist, wordt bevrijd van onnodig zondebesef, valse schaamte of frustrerend perfectionisme. De verdienste van De Kruijf is dat hij laat zien dat het christelijk geloof ontspant en relativeert. In deze bijdrage schets ik eerst hoe bij hem de druk van de moraal in het licht van Gods toekomst betrekkelijk wordt. Het scherpst maakt De Kruijf dat zichtbaar in de sfeer van de intieme relaties en de arbeid; ik zal dat verderop proberen te laten zien. De vraag die ik tenslotte bij zijn ethiek heb, is of zij uiteindelijk niet te veel ontspant.

Ik begin echter eerst met een opmerking over zijn stijl van ethiek bedrijven.

Een goede preek

In *Ethiek onderweg* geeft Gerrit de Kruijf acht adviezen voor een goed leven. Adviezen, aanbevelingen, tips – geen directieven. Wenkende vingerwijzigingen. En toch: adviezen die de concretisering niet uit de weg gaan. De Kruijf schetst in acht plaatjes hoe je goed zou kunnen leven, in de politiek, in je werk, met de mensen van wie je houdt, in je persoonlijke leven. De beelden van goed leven zijn zo gecomponeerd dat ze de lezer structuur, diepte en uitzicht bieden. De schetsen

bedoelen zo aantrekkelijk te zijn, dat de lezer zegt: zo wil ik het ook! Laat ook mij proberen mijn leven op deze manier in te richten. De adviezen nemen een omweg, zoals ook Kierkegaard dat deed met zijn 'indirecte communicatie' in zijn opbouwend werk. Nergens wordt de lezer direct aangesproken met een gebod. In de vorm van een persoonlijke reflectie in de ik-vorm presenteert De Kruijf zijn inzichten in 'wat ik zelf tot nu toe ontdekt heb', in de hoop dat de lezer zich daarin herkent en hem daarin wil volgen. Het boek ademt een homiletische stijl. Ethiek is voor De Kruijf eigenlijk ook een vorm van preken. Niet als monoloog, maar als elke goede preek 'one side of a passionate conversation'. (Robinson, 2004, 45) Er wordt wel degelijk een boodschap verkondigd. De ethiek kan immers niet 'van God los' worden bedreven, vindt De Kruijf.

Zonder God geen goed leven dus. Ook hierin manoeuvreert De Kruijf indirect en persoonlijk. "'God" is een belast woord, ik voel het dagelijks.' (De Kruijf 2008, 7 – ik verwijs naar *Ethiek onderweg* in het vervolg alleen met het paginanummer.) Hij weet dat veel van zijn lezers zondags niet (meer) in de kerk zitten en geeft ze soms gelijk ook: 'Wat kun je daar teleurgesteld worden!' (32) Maar zonder God eenvoudig geen goed leven. Niet dat er een theïstisch vloertje onder de ethiek moet worden gelegd om de theorie rond te krijgen. De Kruijf is niet geïnteresseerd in theorie *as such*. Het leven is immers sterker dan de leer. (11) Dat is echter precies de plek waar God zich toont. Midden in dat leven dringt de Eeuwige zich onontkoombaar op als aanspraak, als appel, als belofte van en uitnodiging tot een ander, beter leven. Aan het begin van het goede leven staat dus iets mystieks. (31) De Kruijf brengt God alleen ter sprake omdat God hem (maar, weet hij, hem niet alleen) *aanspreekt*. Hij schrijft een existentiële ethiek.

Niet van God los

De ethiek van De Kruijf wordt door dat mystieke moment voluit *theologisch*. Over 'goed leven' laat zich niet eudaimonistisch in termen van geluk, bloei (20) en zelfontplooiing spreken. 'Gods goedheid is te groot voor het geluk alleen', dichtte Willem Barnard (Gezang 223 Liedboek van Kerken). Gods goedheid omvat meer dan het goede leven. Daar *gáát* het in de ethiek wel om, maar in een theologische ethiek draait bij het zoeken van oriëntatie daarvoor om de goedheid van God. In die zin is zij *theocentrisch*.

Gods goedheid is echter niet evident en evenmin met handen te tasten. Het goede leven is doorgaans ver van huis, en als we er iets van proeven, dan is het mondjesmaat. Het kwaad is sterk, de misère is groot. Ook al zijn mensen tot veel goeds in staat, 'we blijven altijd op zoek naar een klein begin van goed leven.' (12) Het goede leven, anders gezegd, is onder ons alleen als Gods belofte. Het perspectief van een ethiek die vanuit God denkt, behoort *eschatologisch* te zijn. De Kruijf kiest consequent voor de toekomst als invalshoek. De adviezen in *Ethiek onderweg* 'willen je ergens naar toe laten leven, naar een bestemming, een haven: het Rijk van God, de hemel op aarde.' (12) Zonder vertrouwen in de aankomst worden we stuurloos. In christelijke ethiek is 'God zal het weten' geen wanhoopskreet, maar de uitdrukking van hoop.

Maar hoe weten we het zo zeker dat God het wel zal weten? Er moet nog een stap gezet worden: naar de *christologie*. Jezus Christus is Gods garantie en onderpand voor Zijn toekomst. De Kruijf, opnieuw indirect communicerend: 'Bij mij is dat vertrouwen gewekt door Jezus. In hem is mij duidelijk geworden hoe de wereld er uiteindelijk uit zal zien.' (13) In de manier waarop hij leefde en met anderen omging, liet hij een andere, betere wereld zien dan de onze. Zieken worden genezen, schuldigen worden vergeven, met buitengeslotenen wordt de tafel gedeeld. Zijn tijdgenoten (alleen zij?) konden dat alternatieve leven niet verdragen. Zij kruisigden Jezus. Zijn liefde werd zijn dood. En toch, zijn opstanding getuigt van de overwinning van dat andere, betere leven. God belofte staat er voor garant. 'God is bezig de wereld te behandelen zoals Jezus zijn omgeving verraste. (...) God belooft ons dat die andere wereld er toch komt en juist die andere wereld die Jezus vertegenwoordigde, heb ik bij het schrijven steeds voor ogen gehad, als een haven die liefde heet.' (14, 13)

Via God en zijn toekomst, zichtbaar in Jezus, komen we vervolgens weer bij onze eigen zoektocht naar het goede leven uit. Het lijkt een omweg, maar het is de meest directe toegang tot het goede leven die er is. Het geloof in Gods belofte maakt ons tot mensen onderweg. Heel De Kruijf's ontwerp is van de metafoer van de pelgrimage doortrokken. We zijn onderweg naar het vrederijk, van waaruit God je tegemoet komt. 'Christenen leven binnen de wereld in twee werelden, omdat ze zich niet neerleggen bij hoe het nu eenmaal is, maar bezig zijn met hoe het ook kan. Ze zijn *pelgrims*, onderweg naar de morgen die hen trekt als een lokroep.' (32)

‘Geloven is toekomstgericht leven, zoals pelgrims doen. Hopen dat wat je niet ziet maar gelooft, realiteit zal worden – en dan dingen gaan doen die daarbij passen.’

(13) ‘Je wordt aangetrokken door het vrederijk. Je zet stappen in die richting.’(128)

Wie geroepen is om vanuit die nieuwe werkelijkheid te leven en er gehoor aan geeft, wordt getuige. Zijn leven wordt een dienst in het teken van naastenliefde.

Zo zijn we dan tenslotte bij de *ethicus* aanbeland. De *ethicus* bedenkt de dingen die passen bij de realiteit van God, de nieuwe schepping. ‘Het oude is voorbijgegaan,

het nieuwe is gekomen.’(2 Kor. 5:17) (15) ‘In de ethiek komt het aan op het zoeken van de confrontatie tussen ... de ons vertrouwde wereld en die andere wereld.’ (13)

Dat klinkt nog rijkelijk algemeen. Een dogmaticus mag daar misschien nog mee

wegkomen; een *ethicus* kan dat niet. Die moet zeggen waar het in de praktijk op

neerkomt. Wat betekent de komst van het Rijk Gods voor onze concrete

levensorientatie? Hoe staat ‘pelgrims’ op weg naar de eeuwigheid in hun werk, in

de politiek, hoe doen ze aan seks, gaan ze om met geld, staan ze tegenover het

gebruik van geweld? Wat betekent een eschatologische ethiek voor het gewone

leven?

Deze wereld anders

De Kruijf bevindt zich in goed gezelschap door zijn startpunt in de ethiek in de

eschatologie te nemen. Van Augustinus, via Luther tot en met Jürgen Moltmann

wordt dit perspectief gedeeld. De laatste fungeert expliciet richtinggevend voor De

Kruijf. Hij schrijft daarover: ‘De eschatologie van Moltmann maakt (evenals die van

Dietrich Bonhoeffer al eerder)[De Kruijf verwijst hier naar diens onderscheiding van

‘das Letzte und das Vorletzte’ uit de *Ethik*, fdl] ernst met twee belangrijke aspecten

van het geloof: van God verwachten wij de verlossing van dit aardse en historische

bestaan en ons morele leven moet blijk geven van die verwachting.’(16) Wat het

eerste aspect betreft, daarin zijn Moltmann en De Kruijf het eens: God is trouw aan

de aarde, en ethiek kan geen wereldvlucht zijn. De eschatologie moet ‘aardsgericht’

(60) zijn, zegt De Kruijf, en dat impliceert een ‘Ethik des Lebens’, een ‘Ethik der

Erde’ en een ‘Ethik des gerechten Friedens’, om met Moltmann’s hoofdstuktitels te

spreken. (Moltmann, 2010).

De crux voor de *ethicus* zit echter in het tweede element in de eschatologie, dat ons

morele leven ‘moet blijk geven van die verwachting’. De vraag is immers hoe en

waarin precies. Het hangt er maar van af van welke eschatologie men aanhangt, zegt Moltmann zelf in zijn *Ethik der Hoffnung*. Hij onderscheidt daar een apocalyptische eschatologie (waarvoor Luthers twee rijken-leer model staat), een christologische eschatologie (Calvijn en Barths theologie van het Rijk Gods), een separatistische eschatologie (de Doperse traditie; model: Stanley Hauerwas) en een transformatieve eschatologie, waarvoor hij zelf opteert, onder dankbare integratie van de waardevolle elementen uit de andere. (Moltmann, 2010, 27-60) Ik denk dat hij De Kruijf aan zijn zijde vindt. Christenen, vinden ze allebei, moeten deze wereld anders willen.

Dat betekent, zegt Moltmann, dat je je verzet tegen de druk van de oude, en alvast een voorschot neemt ('vorwegnehmen') op de komst van de nieuwe wereld. Hoe je dat doet? 'Die Dinge nicht zu nehmen wie sie sind, sondern sie so zu sehen, wie sie in jener Zukunft sein können, und dieses Seinkönnen jetzt zu realisieren'.

(Moltmann, 2010, 26) Ook die laatste zin zou De Kruijf voor zijn rekening willen nemen, denk ik, al is de toon bij Moltmann militanter. Door in te zetten bij het instituties van het natuurlijke leven en niet bij de dynamiek van de geschiedenis lijkt De Kruijf 's ethiek statischer. Maar ik denk dat het schijn is. Gods herschepping vervangt of vernietigt het natuurlijke leven niet, benadrukt hij, maar werpt er nieuw licht op, tegenlicht vanuit Gods toekomst. (26)

Heeft De Kruijf's ethiek minder hooggespannen verwachtingen van wat er aan vernieuwing mogelijk is? Moltmann spreekt over 'transformatie', De Kruijf houdt het – als een dokter bij een patiënt – bij 'behandelen.' 'Er wordt [door Jezus] iets met het "oude" leven gedaan. Het leven zoals wij het kennen wordt "behandeld" met liefde'. 'God is bezig de wereld te behandelen zoals Jezus zijn omgeving verraste.' (14) Het nieuwe dat Jezus brengt werpt nieuw licht op de velden van het natuurlijke leven. De ethiek 'brengt het nieuwe leven in kaart'. (20)

Alles is betrekkelijk

Dat alles lijkt niet opzienbarend, maar pakt verrassend uit in de concretisering. Alle fundamentele instituties verschijnen in *Ethiek onderweg* in een relativerend licht. 'Het licht van Gods toekomst maakt alle huidige levensvormen "betrekkelijk". Ze hebben geen absolute waarde, geen waarde "op zichzelf", maar zijn ergens goed voor.' (113) Wat volgt is een tegendraadse ethiek. Zij begint niet zoals te doen

gebruikelijk met handelen, maar met het nemen van rust en het vieren van de *zondag*. Zondags ga je naar de kerk. Maar De Kruijf relativeert ook het religieuze instituut : de preek, bedoeld om je door God te worden aangesproken, valt vaak tegen. Voor je ziel en zaligheid moet je niet van de dominee afhankelijk zijn. *Werk* vervolgens, is geen zelfontplooiing en je baan is geen goddelijke roeping, maar een manier om in het levensonderhoud te voorzien. Een ‘relativering van de arbeid’ (42), al was het alleen maar om meer ruimte en aandacht voor de zorg te scheppen. Met Paulus moeten alle levensvormen worden gerelativeerd. ‘Je moet er vooral niet in opgaan, maar je moet ze ook niet afdanken.’ Dat geldt niet alleen voor de arbeid, maar ook voor – zie Romeinen 13 – de overheid. (44) Belangrijker in het licht van de toekomst dan je werk of het burgerschap is immers de *strijd voor gerechtigheid*. Goed leven is niet: in je eentje gelukkig worden, maar inzet tonen voor wie geen leven hebben. (55) *Genieten van het leven* en wat het leven te bieden heeft vervolgens – het mag, maar ‘als we erin opgaan blijft er tenslotte niets van onszelf over’. (70) We zijn namelijk – in het spoor van Augustinus’ onderscheid van *uti et frui* – geen bezitters die blijven, maar trekkers die onderweg iets gebruiken.’ (75) Op het geweldsmonopolie van de *overheid* berust in beginsel de zegen van God, maar nooit mag zij laatste oordelen vellen. (83) Omdat geloof zich niet met dwang verdraagt en het onkruid samen met het graan opgroeit tot de oogst (Math. 13: 24-30), is de theocratie als politiek model af te wijzen en moet de *democratie* als een vorm van ‘samenleven met verschillen’ worden ondersteund. Maar je moet er niet in gelóven: zij is niet de enige juiste of ideale staatsvorm. (100v.) De instituties van *huwelijk en gezin* vervolgens (ze komen pas dan aan bod omdat bij de inzet in de eschatologie geweld en armoede belangrijker zijn dan seksualiteit en huwelijkstrouw, 116) zijn waardevolle natuurlijke levensvormen waarin seksualiteit en voortplanting wordt gereguleerd. Maar verabsoluteer ze niet: God en zijn vreedelijk vormen onze identiteit, niet de bloedbanden van familie of gezin, of het instituut huwelijk. ‘Dat impliceert natuurlijk bij Paulus geen rechtvaardiging van wisselende relaties, maar het relativeert wel de betekenis van de ander voor onze identiteit.’ (114) Een liefdesrelatie is niet de hemel op aarde, de ander is geen instrument tot ultieme zelfrealisatie. Het huwelijk is dus ook niet alles. Tenslotte, als het gaat in de gezondheidsethiek gaat om *leven en dood* bij kwesties als abortus of euthanasie, moeten de grenzen van het leven niet worden verabsoluteerd. Er is geen ruimte voor absolute verboden. ‘Ons leven is

“betrekkelijk”: het staat in betrekking tot het *telos*, het doeleinde van Gods scheppend handelen. (...) Als christenen dat geloven, waarom zouden ze dan de grenzen van het leven verabsoluteren.’ (126) Als met de ‘heiligheid van het leven’ wordt geschermd, sluipt er al gauw een ‘absolute toontje’ in de discussie. (126) ‘Juist een eschatologische invalshoek verhindert de verabsolutering van het leven.’ (132)

Leven vanuit de verwachting van het Rijk Gods maakt dus alles relatief. Dat brengt niet alleen een heilzame en weldadige ontspanning in de ethiek aan, maar behoedt ons ook voor het geloof in utopieën, waartegen een seculiere ethiek zonder transcendentiebesef veel moeilijker verweer heeft. ‘Met het wegvallen van elke transcendente toekomstverwachting (is) een gevaarlijke verabsolutering van het aardse bestaan gegeven.’ (17) De eschatologie levert een effectieve ideologiekritiek: wie beweert de waarheid in pacht te hebben, verkondigt per definitie een leugen.

Het betrekkelijke neemt zo’n grote plaats in De Kruijff’s ethiek in, dat het terug lijkt te slaan op het gelovige engagement voor het vrederijk zelf. De actieve inzet in de strijd tegen armoede en voor meer sociale gelijkheid is geen strijd tussen hen die het licht gezien hebben en anderen die in duisternis wandelen. ‘We brengen het “eschatologisch voorbehoud” in rekening: wij zijn niet geroepen voor God te spelen en de gerechtigheid met geweld af te dwingen in een eindgericht; wij worden geroepen te participeren in Gods overtuigingswerk.’ (60) In concreto betekent dat: ‘intens naar mogelijkheden en kansen zoeken en die benutten zo vaak ze gezien worden’ (60v.) Denken en bedenken, praten en bepraten – dat is blijkbaar het medium waarvan het vrederijk zich bij voorkeur bedient. ‘Het nieuwe gaat *als een woord* door de wereld.’ (14, curs. fdl) God maakt geen gebruik van machts- of geweldsmiddelen, maar van overredingskunst.

Toch is er iets bij De Kruijff wel iets dat ontsnapt aan de relativering: dat is de bron van de relativering zelf, de overtuiging ‘in je diepste binnenste’ (99) door God als getuige van zijn toekomst geroepen te zijn. Geloof verdraagt zich niet met dwang, en daarom moeten we verdraagzaam zijn, met verschillen willen leven. Echter, ‘aanvaarding vraagt niet om relativering van de eigen overtuiging maar wel om

interesse voor en verdieping in de overtuiging van de ander.’(100) Dat moet je heel lang, eindeloos lang volhouden.

Bijvoorbeeld: gezin en arbeid

Het kernwoord in de ethiek van De Kruijf is dus relativering. Door aan de cruciale levensterreinen de laatste ernst te ontnemen en die aan Gods toekomst voor te behouden, wordt het handelen er ook van zijn mogelijke wanhoop en woede ontdaan. God heeft er het laatste woord. Bijzonder geslaagd vind ik de manier waarop De Kruijf dit laat zien in zijn hoofdstuk over relaties. Daarin is hij grensverleggend radicaal. Hij zet in bij familie en brengt daarmee ‘een relativering aan, zowel van de individualiteit als van de positie van het huwelijk.’ (109) Familie is in de bijbel ‘geen absolute waarde’. (109) De notie transcendeert de bloedverwantschap, en staat uiteindelijk voor ‘een geestelijk netwerk van “geroepenen”, dat er soms zelfs voor zorgt dat de band van de natuurlijke familie moet worden doorgesneden.’(109) Het komt in de roeping aan op de enkeling, die in zijn of haar existentie wordt overrompeld door de roepstem van God, die ons deelgenoot maakt van zijn toekomst. Het ankerpunt van onze identiteit ligt daarom ook niet in de (huwelijks)relatie. We zijn voor onze identiteit niet afhankelijk van de ander, evenmin van onze eigen authenticiteit, maar van onze roeping. In één klap deelt De Kruijf hier op twee fronten een gevoelige tik uit: zowel richting de conservatieve huwelijksmoraal als richting de zelfontplooiingscultuur. Tegelijk wijst hij een weg in een tijd waarin een huwelijk voor het leven een uitzondering is en de *single* de norm lijkt te worden.

Een ander hoofdstuk waarin de eschatologie als een radicaal medicijn fungeert is dat over de arbeid. Het demasqué van de arbeid als goddelijke roeping en als ultiem instrument tot zelfontplooiing is weldadig ontvullend. Aan werken is in principe niks leuks aan, zegt De Kruijf met Genesis 3:17-19. Het is zwoegen en zweten tot aan je dood. De Grieken – en in hun kielzog de vroege christenheid – waren het daar mee eens: filosoferen en contempleren, dat is pas het echte leven. De Reformatie kwam terecht met een herwaardering van het gewone leven. De bakker is volgens Luther en Calvijn net zo door God geroepen als de monnik. Zij beriepen zich op Paulus ‘Ieder blijve bij die roeping, waarin hij was, toen hij geroepen werd.’ (1 Korinthiërs 7:20, NBG) Die correctie ontaardde in de sacralisering van de

beroepsarbeid. Ook gesecculariseerd leven we cultuurbreed met de idee dat beroepsarbeid een heilige taak is. Een gedachte die nog versterkt wordt door de romantische veronderstelling dat we er ons zelf in hebben te verwerkelijken. De Kruijff breekt radicaal met dat idee. In je werk moet je niet je ziel en zaligheid willen leggen. Het is een middel, geen doel in zich. Dat geldt voor veel mensen met een saaie of zware baan, die alleen werken voor brood op de plank. Als je geluk hebt, heb je daarentegen wèl een leuke baan, waarin je je zelf kwijt kunt. Wees er blij mee, maar beschouw dat niet als de standaard. Zo brengt De Kruijff 'enige relativering aan in de betekenis van arbeid'. (42) Hij wil niks lelijks zeggen over het ideaal van de zelfontplooiing, maar wel 'iets begrenzend'. (42)

Opnieuw snijdt zo het mes naar twee kanten: we hoeven niet te geloven in ons werk, en tegelijk maakt de relativering van de arbeid vrij om ons toe te leggen op onze werkelijke roeping: getuige te zijn van Gods toekomst en ons in dienst te stellen van zijn Rijk. In de strijd voor gerechtigheid bijvoorbeeld, of ook in de zorg voor wie ons nastaan. (42) Wat dit laatste betreft zou De Kruijff best nog verder kunnen gaan dan zijn oproep om de tijd voor arbeid en zorg meer 'met elkaar in harmonie' te brengen. (42) Is 'zorg' niet bij uitstek geschikt als omschrijving van wat christelijk gesproken naastenliefde heet? Arbeid is geen roeping, zorg – in de brede zin van het woord als de liefdevolle bevordering van het goede voor wat en wie ons is toevertrouwd – wel.

De ethiek van De Kruijff oogt zo op het eerste gezicht niet wereldschokkend. Hij roept niet op tot de revolutie, en predikt evenmin de wereldmijding. Praktisch gezien is het een ethiek van 'kleine wendingen'. (De Kruijff 2009, 8) Het Godsrijk licht niet het gewone leven uit zijn hengels, maar zet er een deur op een kier, waardoor er nieuw licht binnen valt. Maar – om met Van Ruler te spreken – excusez du peu! De gevolgen zijn ingrijpend. Wie eenmaal de dingen in dit tegenlicht heeft gezien, is niet meer wie hij was en wordt nooit meer de oude.

Moet het zo ingetogen? Voor De Kruijff wel. 'Gaandeweg heb ik ontdekt, dat de radicale taal van het evangelie contact zoekt met dat binnenste zenuwcentrum van de mens, waar de beslissingen vallen', schrijft hij. (7) God grijpt de mens aan in het verborgene, en brengt daar een omwenteling te weeg. Hij maakt hem of haar tot zijn getuige, tot een 'wachtpost' op de uitkijk naar de eeuwigheid (Calvijn). En dat is

te merken, daar worden mensen anders van. Ze staan anders in het leven dan voorheen, anders dan anderen. De Kruijf's ethiek is vooral een *houdingsethiek*. In hoe men *zich verhoudt* tot de dingen valt de beslissing.

Burgerlijk of anarchist (De Kruijf en Ellul)

Een ethiek die zo in de innerlijke existentie wortelt als die van De Kruijf, krijgt hoe dan ook een persoonlijke *couleur locale*. Dat een eschatologisch perspectief de ethiek ook anders kan kleuren, zelfs bij theologisch zeer verwante ethici, merkte ik toen ik – door De Kruijf zelf daartoe op het spoor gezet – werk van Jacques Ellul (1984; 1976) herlas. Zijn *Les Combats de la Liberté* waarin hij radicaal arbeid en roeping van elkaar ontkoppelt, vormde voor De Kruijf een hardhandige eye opener die hem genas van zijn werkwoede (47, vgl. De Kruijf 2009, 12).

Wie Ellul's hele ontwerp van ethiek naleest (Ellul, 1976) ontdekt hoe dicht De Kruijf bij hem staat. Beiden onafhankelijke denkers, die radicaal vanuit God willen denken. Beiden voortdurend in gesprek met hun tijd en cultuur. Ook Ellul zet in bij de eschatologie, en de christen als pelgrim. Ook Ellul verwijst de mens onderweg naar het gesprek en de ontmoeting met de ander; de waarheid ligt niet achter ons of in ons opgeslagen, maar wordt gaandeweg ontdekt. Ook Ellul relateert vervolgens dezelfde levensterreinen als De Kruijf: politiek, arbeid, seksualiteit. (Ellul, 1984, bv. 114, 176, 207, 244) Ook Ellul ontziet de kerk niet: zij is geroepen tot dienst en getuigenis van God, maar loopt voortdurend het gevaar zichzelf te serieus te nemen. Wie wortelt en woont in Gods toekomst, zegt ook hij, staat vrij tegenover elke ideologische bindingen of sacrale toewijding aan de werkelijkheid. Hij houdt afstand, en is daardoor in staat werkelijk realistisch te zijn. (Ellul, 1984, 55 - 70)

De kleur van beider ethiek oogt op het eerste gezicht anders. Ellul wijdt hoofdstukken aan de grensoverschrijdingen ('transgressions') die het christelijk leven kenmerken, de risico's die moeten worden genomen, de tegenspraak waarmee een christen heeft te leven. Het christelijk geloof grijpt de mens wel eerst in zijn persoonlijke existentie aan, het is een bekeringsreligie. Maar het bevrijdt ons van de slavernij aan valse bindingen. (Ellul, 1984, 154, 252v.) Wie in zijn houding innerlijk onthecht is aan de instituties die de omgang met geld, macht en lust regelen, er niet meer zijn hele ziel en zaligheid aan verpand, is vanuit systemisch

gezichtspunt een onbetrouwbaar sujet geworden. Hij is bezig voortdurend de wereld te 'ontinstitutionaliseren' en te meten aan de eschatologische standaard: de liefde tot de naaste en de glorie van God. Ellul had de naam een querulant te zijn, een dwarsligger. Politiek gesproken, noemt hij zichzelf ook anarchist. (Ellul, 1984, 131v.) De Kruijf doet dat niet. Een welwillende criticus van *Ethiek onderweg* merkte op: 'Ik herken in dit boek veel; ik kan er ook hoofdzakelijk mee instemmen, maar het is toch vooral de herkenning en bevestiging van mijn eigen burgerlijke moraal. Want inderdaad: zo denk ik! Je mag best genieten. En laat de zondag een zondag zijn. En doe het niet met dieren. Allicht!' (Klouwen, 2009).

Waardoor dat verschil komt? Meen niet dat het altijd voortkomt uit christelijke motieven, zegt Ellul zelf, als hij constateert dat christenen verschillende keuzes maken in de politiek. 'Je moet niet pretenderen dat het je geloof of de bijbel is die je tot die oriëntatie brengt: je moet aanvaarden dat het juist een vrije beslissing is, vanuit ieders eigen verantwoordelijkheid, zonder christelijke rugdekking of garantie. Het is een zaak van milieu, opvoeding, temperament, politieke kennis, vooroordelen en belangen. Op dat niveau moet je de keuze hier situeren, dat geldt voor christenen net als voor iedereen.' Ellul, de radicale anarchist, voegt er aan toe: 'Maar dat betekent dan ook dat we het belang van die keuzes als christenen al moeten relativiseren.' (Ellul, 1984, 110). Die laatste relativering is er geen uit onverschilligheid. Het is een eschatologisch inzicht, geworteld in een onwrikbaar geloof. Veel keuzes in het dagelijks handwerk van de ethiek worden dan betrekkelijk.

De innerlijke verwantschap tussen de ethiek van De Kruijf en die van Ellul doet mij met andere ogen naar *Ethiek onderweg* kijken. Wat betekent dit? Dat Ellul burgerlijker is dan gedacht? Ik kies voor het omgekeerde: De Kruijf is radicaler dan je vermoedt. Economie, overheid, kerk of familie – geen enkel instituut kan in deze ethiek uiteindelijk op onvoorwaardelijke loyaliteit rekenen. De Enige, die ons op zijn beurt eeuwig trouw is, die wel. Er sluimert een anarchistisch trekje in de ethiek van Gerrit de Kruijf.

LITERATUUR

Dietrich Bonhoeffer, 'Die letzten und die vorletzten Dinge', in: idem, *Ethik* (Dietrich Bonhoeffer Werke Band 6), hrsg. Ilse Tödt e.a., München: Chr. Kaiser Verlag, 1992, pag. 137-162.

Jacques Ellul, *The Ethics of Freedom*. Eerdmans: Grand Rapids 1976.

Jacques Ellul, *Les Combats de la liberté. Ethique de la liberté. Tome 3*. Le Centurion/Labor et Fides: Genève/ Paris 1984.

Wouter Klouwen, 'Vragen van een welwillende', in: *In de Waagschaal. Tijdschrift voor theologie, cultuur en politiek*, 2009, nr 4b (geraadpleegd op: <http://www.karlbarth.nl/44-inhoud/waagschaal/waagschaal-oude-site/217-idw-2009-4b>)

Gerrit de Kruijf, *Ethiek onderweg. Acht adviezen*. Zoetermeer: Meinema, 2008

Gerrit de Kruijf, *Kleine wendingen – de realistische ethiek van Emil Brunner* (diesrede). Protestantse Theologische Universiteit 2009.

Marilynne Robinson, *Gilead* (roman), Farrar, Straus and Giroux: New York 2004.

Jürgen Moltmann, *Ethik der Hoffnung*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2010.